

میژووی یه کهمین چاپخانه کوردییه کان

د. فرهاد پیریال
زانکۆی سه‌لاحه‌دین - کۆلیژی په‌روه‌رده

«زۆر ترسم لئ نیشتوو (۵۲۵) سال له‌مه‌وییش کاتی گۆته‌نییگ چاپی داھینا،
له‌ دوای خۆی وه‌سیه‌تی کرد پیت که ناییت نه‌ته‌وه‌ی کورد چاپخانه‌ی هه‌بیت.»
حافظ مصطفی مودیری مسئولی گۆفاری (هیوا)
ژ ۷، ک ۲، ۱۹۵۸، ل ۴

باری کرینی چاپخانه و دامه‌زاندنی چاپخانه‌یه‌کی سه‌ریه‌خۆ
بۆ رۆژنامه‌که نه‌کراوه، به‌لام له‌وه ده‌چی که میقداد مه‌دحه‌ت
به‌درخان له‌و ماوه‌یدا به‌ راستی چاپخانه‌یه‌کی سه‌ریه‌خۆی بۆ
بلاو کردنه‌وه‌ی (کوردستان) کرپیت.

له‌ هه‌مان ده‌ور و زه‌مانیشدا، (فرج الله زکی الکردي)، که
دیاره‌ رۆشنبیریکی به‌ نه‌ژاد کوردی میسر بووه، چه‌ند
کتیبه‌یکی به‌ زمانی عه‌ره‌بی چاپ کردوه و له‌سه‌ر هه‌ر
یه‌کیکیانی نووسیوه (مطبعة کردستان). ئیمه‌ پیمان وایه‌ ئه‌م
دوو چاپخانه‌یه‌ هه‌مان شت نین؛ به‌لام نه‌شمانتوانیوه بزانی
ئه‌و چاپخانه‌یه‌ی (زکی الکردي) چی بووه؟

شایانی باسه، ئه‌و چاپخانه‌ جوانه‌مه‌رگه‌ی میقداد-
مه‌دحه‌ت به‌درخان ته‌نیا دوو ژماره‌ی ۴ و ۵ی رۆژنامه‌ی
کوردستانی پێ چاپ کراوه و به‌س، چونکه‌ دوای ئه‌وه‌ی
میقداد- مه‌دحه‌ت ده‌گیریت و ده‌گه‌ریتته‌وه‌ ئه‌سته‌مبۆل، دیاره
چاپخانه‌که‌ش ده‌ستی به‌سه‌ردا ده‌گیریت و له‌ناو ده‌چی. بۆیه
ده‌بینین ژماره‌ ۶ و ۷ و ۸ تا ۱۹ له «مه‌طبه‌عا جه‌معیه‌تا تفاق
و قنجیا مسلمانان طبع بیه» له‌ ژنیف، ئه‌مه‌ش له‌ لایه‌ن
برای ناوبراو، عه‌بدو له‌رحمان به‌درخان (۱)

هه‌ر چۆنیک بێ ئه‌گه‌ر برابانی به‌درخان و رۆژنامه‌ی
کوردستان (۱۸۹۸-۱۹۰۲) چاپخانه‌یه‌کی سه‌ریه‌خۆیان
هه‌شوو بپیت، راسته‌ به‌ یه‌که‌مین چاپخانه‌ی کوردی له‌ قه‌له‌م
ده‌درت، به‌لام زوو جوانه‌مه‌رگ کراوه و به‌روبوومیکی
ئه‌وتۆی نه‌بووه له‌ ژماره‌ ۴ و ۵ زیاتر.

له‌ سه‌ده‌ی حه‌فده‌هه‌م به‌ملاوه‌ ئاسووری و عوسمانلییه‌کان،
له‌ سه‌ده‌ی هه‌ژده‌هه‌م به‌ملاوه‌ ئه‌وروپاییه‌کان، له‌ سه‌ده‌ی
نۆزه‌هه‌میش به‌ملاوه‌ ئه‌رمه‌نییه‌کان هاتوون زمانی کوردییان
خستۆته‌ ده‌فری چاپه‌مه‌نی و بلاو کردنه‌وه. کورد- بۆ خۆی، تا
کۆتایی سه‌ده‌ی نۆزه‌هه‌م هه‌ر نه‌شیزانیوه چاپخانه‌ چیه‌:
ناوی چاپخانه و رۆژنامه‌ ته‌نیا له‌ شیعره‌کانی حاجی قادری
کۆبی-دا وه‌ دیار ده‌که‌وی که له‌ کۆتایی سه‌ده‌ی نۆزه‌هه‌مدا
ده‌لی:

له‌ ده‌وری ئیمه‌ رۆمان و جه‌ریده
ئه‌گه‌رچی مه‌قصه‌ده و زانیی باوه...

له‌م چه‌ند دێره‌ی خواره‌وه‌دا ده‌مانه‌وی میژووی یه‌که‌مین
چاپخانه‌ی کوردی بیه‌ستینه‌وه به‌ یه‌که‌مین رۆژنامه و گۆفاره
کوردییه‌کانه‌وه:

۱- چاپخانه‌ی میقداد- مه‌دحه‌ت به‌درخان
ژماره‌ی یه‌که‌می رۆژنامه‌ی کوردستان (۱۸۹۸) له‌ قاهیره
له‌ چاپخانه‌ی عاره‌بان، له‌ چاپخانه‌ی هلال چاپ کراوه،
هه‌روه‌ها ژماره‌ دوو و سێشی؛ به‌لام له‌ ژماره‌ چواری ئه‌و
رۆژنامه‌یه‌دا نووسراوه که (کوردستان) له‌ چاپخانه‌ی
سه‌ریه‌خۆی رۆژنامه‌ی (کوردستان)دا چاپ کراوه «لمصری ل
مطبعه‌ا جریده‌یا کوردستان» طبع بیه» ژماره‌ پینجیش له
هه‌مان ئه‌و چاپخانه‌ کوردییه‌ی میقداد- مه‌دحه‌ت-دا.
له‌م دوو ژماره‌یه‌ی رۆژنامه‌ی ناوبراودا هێچ باسیک له

جهدوهمان له بهر دوو هۆ گيترايهوه، يه كه ميان:

له بهر نه وهى ئەم چاپخانه يه به چاپخانه يه كى كوردى له قه له م ده دريت و خاوه نه كهى كورده؛ دووهم: له بهر نه وهى ئەم چاپخانه يه چه ندين كتيب و چاپه مهنى نووسه ره كورده كانى سه ره تاي ئەم سه ده يه ي به زمانى عوسمانلى له باره ي كولتورى كورد به چاپ گه ياندوه، ههروهه چه ندين رۆژنامه و گوڤارى كوردى ديكه ش چ به زمانى توركى چ به زمانى كوردى له م چاپخانه يه ي ئيجتیهادی رۆله ي كورد، عه بدوللا جه وده ته وه چاويان به ژيان هه ليناوه، له وانه بۆ نمونه: ژماره دوو گوڤارى (رۆژى كورد) له سالى (۱۹۱۳) دا. (۴)

ميقداد مه دخت به درخان

۲- چاپخانه ي ئيجتیهاد- ۱۹۰۴

رووناكبيرى كورد، د. عه بدوللا جه وده ت (۱۸۶۹- ۱۹۳۲)، كاتخ له دووره ولا تدا ژياوه له ژنييف، له رۆژى ۴/ ۱۹۰۴/ ۱ يه كه م ژماره ي گوڤارى (اجتهاد) به و چاپخانه يه ي خۆى بلاو ده كاته وه له شارى ژنييف له سويسرا، ههروهه هه ره له ريگه ي ئەم چاپخانه يه شه وه پرۆژه ي بلاو كرده وه ي زنجيره كتيبيك ده گريته نه ستۆى خۆى، به زمانى توركى عوسمانلى و فه ره نسى، كه تا رۆژى مرديشى هه ره مابوو.

له ۱۹۰۴/ ۱۰/ ۳۰ به فه رماني بالوتيزى عوسمانى له ژنييف بريار ده دريت كه له ژنييف ده ري بكه ن، ئيىدى ناچار ده بى له ۱۹۰۴/ ۱۱/ ۲ بچيته شارى له فه ره نسا. عه بدوللا جه وده ت كه هه مو سامانى خۆى خستبووه گه رى ئەم چاپخانه يه، ئەم ده ركرانه ي له سويسرا كوشتيكي سه خت بوو، له م ماوه يه دا (۱۲) كتيبي نايبى به هه ره دوو زمانى فه ره نسى و عوسمانى چاپ كردبوو.

عه بدوللا جه وده ت له فه ره نسا ش راوه دوونرا، له سالى (۱۹۰۵) دا چاپخانه كه ي برده قاهيره، تاكو سالى (۱۹۱۱) چه ندين كتيبي به زمانى عوسمانى به چاپ گه ياند، جگه له گوڤارى ئيجتیهاد. پاشان، دواى له ناوچوونى سولتان عه بدولحه ميىد و راگه ياندى شوڤشى مه شرووطه (۱۹۰۸)، گه رايه وه نه سه ته مبول و له رۆژى ۱۴/ ۶/ ۱۹۱۱ به ملاوه ده ستى كرده سه ره له نووى بلاو كرده وه ي ئيجتیهاد و ژماره (۲۴) ي ده ركرد.

رژيمى تازه ي توركه لاوه كان، له هه مان سالد، كتيبي «ميژوى ئيسلام» ي نووسراوه ي عه بدوللا جه وده ت قه ده غه ده كه ن و كتيبه كه ي ديكه شى ده سووتين و فرتيان ده ده نه رووبارى نه سه ته مبوله وه، پاشانىش له هاوينى (۱۹۱۳) دا چاپخانه كه ي لى زه وت ده كه ن. (۲)

له سالى (۱۹۱۴)، دواى وه رگرته وه ي چاپخانه كه ي، ناوى گوڤاره كه ي ده كاته (اشتهاد) و پاشان (عالم) پاشان (اشهاد). ئينجا له (۱۹۱۵/ ۱۱/ ۱۳) دواين ژماره ي (اجتهاد)، ژماره (۱۲۷) ده ره ده چيت، ئيتر رژيمى تورك به ته واوى قه ده غه ي ده كات، چونكه له (۱۹۱۵) به ولاوه تورك بويان ساغ ده بيتته وه كه عه بدوللا جه وده ت به ته واوه تى دژى رژيمى توركه لاوه كانه. (۳)

ئەم ميژوولكه يه ي ئەم چاپخانه يه ي (اجتهاد) ي عه بدوللا

۳- چاپخانه ي «تعاون و ترقى»- ۱۹۰۸

رووناكبيرى كورد، زنا ر سيلوى (قه درى جه ميل پاشا) له بيه ره وه ريبه كانى خويدا ده لى: «خه ليلى خه يالى، له گه ل هه ندى هاوړي رووناكبيرى ديكه ي له سالى ۱۹۰۸ دا له گه ره كى گيوو به گ پاشا له نه سه ته مبول كۆمه لتيكان دامه زراند به ناوى «جه معيه تى ته عاون و ته ره قى» پاشان چاپخانه يه كيشيان بۆ بلاو كرده وه ي بلاو كراوه كانى كۆمه له كه يان دامه زراند. (۵).

به داخوه تۆ بلتي چاپخانه ي «نجم استقبال» كه رۆژنامه ي ژين (۱۹۱۸- ۱۹۱۹) و گوڤارى كوردستانى (۱۹۱۹- ۱۹۲۰) ي ليوه چاپ كراوه، هه مان ئەو چاپخانه يه ي كۆمه له ي «ته عاون و ته ره قى» نه بيت؟ چونكه ئەو چاپخانه يه ي (نجم استقبال)، كه باره گاكه ي له نزيك (بابى عالى) له شه قامى (ابو السعود) بوو له نه سه ته مبول، به ره دوام له هه موو چاپه مه نييه كانى خويدا بانگه شه و پرۆياگه نده ي بۆ كتيبه كوردى و گوڤاره كوردييه كان ده كرد. تا قه چاپخانه يه كيشه كه له و سه ره ده مه دا بانگه شه ي بۆ چاپخانه و بلاو كراوه كانى (اجتهاد) ي عه بدوللا جه وده تى كورد كرديت. (۶) چاپى يه كه مى مه م و زينه كه ي نه حمه دى خانى به پيشه كه ي هه مزه به گه، نه ويش هه ره له چاپخانه ي (نجم استقبال) چاپ كراوه.

هه ره چۆنيك بى، به بۆچوونى من، ئەگه ر چاپخانه ي (نجم استقبال) هه مان ئەو چاپخانه يه ي كۆمه له ي «ته عاون و ته ره قى» نه بيت كه زنا ر سلوى باسى ده كات، ئەوا ده بى چاپخانه يه كى سه ره به خۆى ديكه ي كوردا ن بيت، هى كۆمه له يه كى تر.

۴- چاپخانه ي كوردستان- ۱۹۱۵

حوسين حوزنى موكرىانى (۱۸۸۳- ۱۹۴۷) له تافى لاويتيدا مه له بنده رۆشنبريه گه وره كانى وه كو ته وريز و يه ريشان و موسكو و په ترسبۆرگ و نه سه ته مبول هه مووى گه رابوو. هه ره له ته مه نى بيست سالييه وه خۆى فيرى زمانى هيندى وعه ره بى و توركى و فارسى و رووسى و فه ره نسى كردبوو. له تاكامى ئەم زمانزانين و دنبا ديديه ي خۆى، له ناو فارس و نه رمه ن و رووس و توركاندا باش له بايه خى چاپخانه و چاپه مه نى تيگه يشتسو، بۆيه دواى ئەوه ي رووسى باي به جيه يشت و چوو بۆ هيندستان به ريگاي نه فغانستانه وه چوو بۆ نه سه ته مبولى مه له بنده ي چاپه مه نى،

۴- چاپخانه‌کەى موکریانی قالیبی دەنگە تاییه‌ته کوردییەکانی بۆ دروست کرا بوو، له کاتیگدا ئەوانی پیش خۆی نه‌یانبوو و کهم و کورتی ته‌کنیکیان هه‌بوو.

شایانی باسه، موکریانی، له سالی (۱۹۲۵) دا له‌سه‌ر داخوایی سه‌ید ته‌های شه‌مزیی قایمقامی ئەوسای ره‌واندز، چاپخانه‌کەى له‌شاری هه‌له‌به‌وه ده‌گوازیته‌وه شاری ره‌واندز و ده‌ست ده‌کاته بلاوکردنه‌وه‌ی رۆژنامه‌ی زاری کرمانجی (۱۹۲۶-۱۹۳۲) (۹) له سالی (۱۹۴۷) به‌ولاشه‌وه چاپخانه‌کە به‌سه‌ره‌رشته‌ی برا به‌هه‌شتییەکەى، گیوی موکریانی ده‌گوازیته‌وه هه‌ولتیر و ناوی لی‌ده‌نریت: چاپخانه‌ی کوردستان.

به‌م شتیوه‌یه، به‌شی هه‌ره زۆری کتیب و به‌ره‌مه چاپکراوه‌کانی شاعیرو نووسه‌رانی کوردستانی -عیراق سالانی په‌نج و شه‌سته‌کان له‌م چاپخانه‌یه‌ی کوردستاندا له‌ دایک بوون.

۵- چاپخانه‌کەى میجره‌سۆن - ۱۹۱۸

ئینگلیزه‌کان کاتی هاتنه‌ عیراق و کوردستانی عیراقیان داگیرکرد، ژماره‌یه‌ک چاپخانه‌ی کۆنیان له‌گه‌ل خۆیان هینابوو، به‌کیک له‌و چاپخانه‌یان له‌ که‌رکووک دانا و رۆژنامه‌ی (تیگه‌یشستی راستی) یان له سالی (۱۹۱۸) دا پێ بلاوکرده‌وه، به‌کیکی دیکه‌شیان، له‌سه‌ر پیشنیاری میجره‌سۆن، له سلیمانی دانا: میجره‌سۆن له رۆژی (۲۹) ی نیسانی (۱۹۲۰) به‌ملاوه که‌وته سه‌ر به‌کاره‌یتانی ئەم چاپخانه‌یه و رۆژنامه‌ی پیشکه‌وتنی تاكو سالی (۱۹۲۲) پێ بلاوکرده‌وه.

رۆژی (۳۰) ی ئەیلوولی (۱۹۲۲)، کاتی شیخ مه‌حمود شاری سلیمانی خسته‌وه ژیر رکینی خۆی، ئینگلیزه‌کان رایان کرد و نه‌یانتوانی چاپخانه‌کەیان له‌ گه‌ل خۆیان به‌ن، شۆرشگیرانی لایه‌نگرانی شیخ مه‌حمود دوو تۆرگانی (بانگی کوردستان) و (رۆژی کوردستان) یان به‌ هه‌مان ئەو چاپخانه‌یه‌ی میجره‌سۆن چاپ و بلاو کرده‌وه. (۱۰) لایه‌نگرانی شیخ مه‌حمود، دوای بۆمبارانه‌کەى (۲۴) ی مارتی (۱۹۲۳) له‌لایه‌ن ئینگلیزه‌کانه‌وه، چاپخانه‌کەیان له‌ گه‌ل خۆیان گواسته‌وه بۆ ناو ئەشکه‌وتی (جاسه‌نه) و رۆژنامه‌ی (بانگی هه‌ق) یان پێ‌ده‌رده‌کرد، به‌لام له‌ مایسی (۱۹۲۳) دا ئینگلیزه‌کان و سه‌ر له‌ نوێ هینایانه‌وه سلیمانی (۱۱).

رۆژی ۱۷/۶/۱۹۲۳ دیسان کورد ئینگلیزیان له سلیمانی ده‌ره‌په‌راند و چاپخانه‌کە که‌وته‌وه ده‌ست شیخ مه‌حمود و (ئومیدی ئیستقلال) یان له سالی (۱۹۲۳) دا پێ‌بلاو کرده‌وه. له‌ کۆتایی مایسی (۱۹۲۴) دا ئینگلیز سلیمانییان داگیرکرده‌وه چاپخانه‌کە سه‌رله‌نوێ که‌وته‌وه ده‌ست ئینگلیز: له رۆژی (۱۸) ی ئابی ۱۹۲۴ دا به‌که‌م ژماره‌ی رۆژنامه‌ی (ژیانه‌وه) یان پێ‌بلاوکرده‌وه.

به‌ بۆچوونی ئیمه ئەم چاپخانه‌یه‌ی میجره‌سۆن هه‌مان ئەو چاپخانه‌یه‌یه که ناوئرابوو (چاپخانه‌ی به‌له‌دییه). به‌لگه‌ی ئەم

هوسین حوزنی موکریانی

له‌وێ خۆی فیری هونه‌ری خۆشنووسی و زانستی و چاپخانه و چاپمه‌نی کرد، ئینجا دواى ئەوه چووه ئەلمانیا و له‌وێ له سالی (۱۹۱۵) دا چاپخانه‌یه‌کی به (۱۲۰) لیهری تورک کړی و له هه‌مان سالدا گواستییه‌وه بۆ شارى هه‌له‌ب له سووریا. (۷)

هوسین حوزنی، له رێگای گۆقار و رۆژنامه کوردیه‌یه‌کانی وه‌کو (کوردستان) و (رۆژی کورد) و (هه‌تاوی کورد) خۆپنڊبوویه‌وه ده‌یزانی که پسته‌هه‌ره‌بیه‌کان و ئەلفبای هه‌ره‌بى هینده له‌ گه‌ل ده‌نگه‌کانی زمانى کوردی به‌کتر ناگره‌وه، مه‌کینه‌ی چاپی کوردی پینووستی به‌ چهند قالیبکی تاییه‌تی کوردی هه‌یه، هه‌ر له‌ شارى هه‌له‌ب، هه‌ندێ قالیب تازه بۆ ده‌نگه‌ کوردیه‌یه‌کانی وه‌کو (پ)، (چ)، (ژ)، (گ)، (ف) ... دارشت، ئنجا به‌ خۆی و چاپخانه‌کە و ئەو قالیبانه‌وه گه‌راپه‌وه ئەلمانیا بۆ ئەوه‌ی ئەو قالیبه‌ کوردییانه‌ له‌ ناو مه‌کینه‌ی چاپخانه‌کەى دا به‌هه‌زینتی. دواى جیبه‌جیتکردنی ئەو تاوانه‌ مه‌زنه، به‌که‌سه‌ر هاته‌وه هه‌له‌ب و ده‌ستی کرده چاپکردنی کتیبی کوردی، به‌که‌م کتیب که له‌و چاپخانه‌یه‌ی خۆیدا چاپی کرد، مه‌م و زینی ئەحمه‌دی خانى بوو له‌سالی (۱۹۱۵) دا. (۸)

به‌م شتیوه‌یه هوسین حوزنی موکریانی به‌ دامه‌زرتینی به‌که‌م چاپخانه‌ی کوردی ته‌مه‌ندریته‌ له‌قه‌له‌م ده‌دریت له‌ میترووی دامه‌زراندن و په‌ره‌سه‌ندنی چاپخانه‌ی کوردیدا. ئەم چاپخانه‌یه‌ی موکریانی، له‌چاو چاپخانه‌کانی میقداد- مه‌دحه‌ت (۱۸۹۸) و عه‌بدوڵلا جه‌وده‌ت (۱۹۰۴) و ته‌عاون و ته‌ره‌قی (۱۹۰۸)، جیاوازییه‌کەى له‌م خالانه‌ی خواره‌وه دایه:

۱- له هه‌موویان ته‌مه‌ندریتره و تاكو ئیستاش هه‌روه‌ک یادیکى ئەو میترووه شکۆمه‌نده، پارێزراوه.

۲- له هه‌موویان زیاتر به‌ره‌مه و کتیب و بلاوکراره‌ی پێ چاپ کراوه: له‌ ماوه‌ی به‌که‌مین یازده سالی ته‌مه‌نیدا، زیاتر له (۱۵) کتیب و (۶) رۆژنامه‌ی پێ‌چاپ کراوه، تاكو سالی (۱۹۷۰) ش زیاتر له (۸۰) بلاوکراره‌ی پێ‌چاپ کراوه.

۳- به‌شی هه‌ره زۆری ئەو بلاوکراره‌یه‌ی به‌ چاپی ده‌گه‌یاندن به‌ زمانى کوردی بوون، له‌ کاتیگدا که چاپخانه‌کانی پیش خۆی به‌شی هه‌ره زۆریان به‌ زمانى عوسمانلی بوون.

پیره میتردی موخته رهم، خوا حهقه ته کلیفه که ی
قبوول کردم و بی ئه وهی ئه رکیتک یا
مه سه رفیک بخاته سه رم بوی له چاپ دام» (۱۴)
به م شتیویه، پیره میتردی و چاپخانه که ی، ریتگا و ناوات و
کاروانیتیکی تازه بوون بۆ پیگه یاندنی نه وهیه کی تازه و
ژیانیتیکی ئه ده بی تازه... ❖

پاریس: ۱۹۹۱/۷

سه رچاوه و په راویژ

.....

۱- ژماره ۲۰ و ۲۱ سه ر له نوئی له میسر چاپ کراون، به لام
ناوی چاپخانه که ی نه نو سراوه. ژماره ۲۲-۲۳ هر له میسر
له چاپخانه ی (هندییه) چاپ کراون. ژماره ۲۴-۲۷ له لهنده ن و له
فولکستون له بریتانیا چاپ کراون، ژماره ۲۸ و ۲۹ له چاپخانه ی
(انتقام) له فولکستون چاپ کراون.

۲- Encyclopedie de L Islam, victionnaire
geog, Ethnog, et biog. des peuples musul-
nans, Suplement Paris 1933.p. 54-64

۳- گۆقاری اجتهاد له ۱۹۱۸/۱۱/۱ سه ر له نوئی ژماره
(۱۲۸) ی لئ بلاوه کرتیه وه تاکو ژماره (۱۴۴)، له سالی
(۱۹۲۲) به یه کجاری راده گیری و عه بدوللا جهوده تیش دوو سال
حوکم ده درئ.

۴- ژماره (۱) ی (رۆژی کورد) له چاپخانه ی (حقوق). ژماره
ستییه میشی له چاپخانه ی (محمود بگ) له نه سته مبول چاپ
کراوه.

۵- زنار صلوبي: في سبيل كردستان، ترجمة من الكردية:
ژضوان علي، منشورات ژابطة كاوه، دارالکاتب بيروت: ۱۹۷۸،
ص ۱۸.

۶- بروانه ژماره ۳ و ۴ و ۵ ی ژین (۱۹۱۸-۱۹۱۹) به رگی
دواوه ی.

۷- جهليل جهليل: نهضة الاكراد الثقافية، ص ۶۱

۸- مه غدید حاجی: یادی حوسین حوزنی موکریانی، رۆژنامه ی
العراق، ژماره ۱۲۵۷، سالی ۱۹۷۳.

۹- مه غدید حاجی: کاروانه سه خته که ی چاپخانه ی کوردستان،
کاروان ژ، ۲۳، هه ولتیر: ۱۹۸۵، ل ۱۳-۱۵.

۱۰- کهمال مه زهر: چمکیتک له باره ی یه کهم چاپخانه ی
کوردی له شاری سلیمانی، کتیبی (چهند لاپه ره یه ک له میژووی
که لی کورد). به شی یه کهم، د.ر. ب. ک. به غدا: ۱۹۸۵، ل
۱۵۳.

۱۱- C.J EDMONDS Kurds, Turcs and
Arabs, London: 1957, p.332.

۱۲- کهمال مه زهر: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۱۵۴.

۱۳- مسته فا صالح که ریم: دیوانی پیره میتردی، سلیمانی، ل
۳۶-۳۹.

۱۴- گۆقاری (زانستی)، ژماره (۱)، ۲۲ شویاتی ۱۹۳۸ له
سلیمانی، ل ۲-۳.

قسه ییش نه وهیه که ئینگلیزه کان له رۆژی (۱۹۲۶/۱/۲۱)،
له ریتگی شاره وانی سلیمانییه وه که وتنه بلاو کورده وه ی
رۆژنامه ی (ژیان)، واته چاپخانه که یان سپارد بووه شاره وانی
سلیمانی.

له رۆژی (۱۹۳۲/۵/۶) به ملاوه، دوا ی کوچی دوا یی
حوسین نازمی به ریتوه به ری چاپخانه که، پیره میتردی نه مر
سه ریه رشتی کوردنی چاپخانه و رۆژنامه که ی گرتته ده ست. له
ناوه راستی مانگی ئوگه سستی (۱۹۳۴) به ملاشه وه،
چاپخانه که ی به کری گرت و خستییه سه ر ناوی خو ی:
پیره میتردی چهن دین کتیب و (۵۳۸) ژماره ی رۆژنامه ی
(ژیان) ی به م چاپخانه یه ی (میجه رسون/به له دیه) چاپ کرد.
له ناوه راستی سالی (۱۹۳۷) دا پیره میتردی عه قدی
چاپخانه که ی له گه ل شاره وانی سلیمانی ته واو بیوو، شاره وانی
چاپخانه که ی له پیره میتردی سه نده وه و خستییه ژیر رکیفی
خو ی.

به م شتیویه، ده رده که وی که تاکو سالی (۱۹۳۷) ته نیا
دوو چاپخانه له کوردستانی عیرا قدا هه بووه: چاپخانه ی
(کوردستان) له هه ولتیر و چاپخانه ی (میجه رسون/به له دیه) له
سلیمانی. پیوسته ئامازه ی ئه وه ش بکه یین که له سه رته تای
ئه م سالانه ی سییه کانداه لاده ت به درخان له شاری دیه شق
سه رقالی بلاو کورده وه ی گۆقاری (هاوار) و (زنجیره ی کتیبی
هاوار) بوو، به لام چاپخانه که یان (مطبعة الترقی) له وه ناچی
سه ر به هیچ روونا کبیر و گروو پیکی کورد بوو بیت.

له ئاکامی ئه م روونکردنه واندا ریتگه به خو مان ده ده یین
بلتین: ئه گه ر چاپخانه که ی میجه رسون و موکریانی نه بوونایه،
ئه وا هیچ یه کیتک له نووسه ران و ئه ده بیاتی کوردی سالانی
(۱۹۲۰ و ۱۹۳۰) دروست نه ده بوون، ئه گه ر ئه وانیش
نه بوونایه، ئه وا نووسه ران و ئه ده بیاتی سالانی (۱۹۴۰-
۱۹۷۰) نه ده بوون. که واته: «هه موو نووسه ران و ئه ده بیاتی
کوردی سالانی (۱۹۲۰ و ۱۹۳۰) تا ده گاته فه ره ننگ و
ئه ده بیاتی ئه مرۆشمان له چاپخانه که ی میجه رسون و
موکریانییه وه له دایک بووینه». ئه و دوو چاپخانه یه دایکی
هه موومان؛ وه ک چۆن گۆگۆل دایکی رپالییزم بوو، به قسه ی
داستا یۆفسکی، له رووسیا.

پیره میتردی دنیا دیده و روونا کبیر به بی چاپخانه
نه ده حه وایه وه؛ شانازی به چاپخانه ی کوردانه وه ده کرد و له
بایه خی چاپخانه باش تیده گه یشت بۆیه له رۆژنامه که ی خویدا
(ژین) ژ (۸۱۷) له سالی (۱۹۴۶)، نووسیویه تی: «کورد
سه حافه و سه قافه ی هه یه». له رۆژی (۱۹۳۷/۹/۲۰) کورد
سه فه رتیکی به غدا ی کرد و له وی چاپخانه یه کی تازه ی کری و
هینایه وه سلیمانی. له رۆژی (۱۹۳۷/۹/۲۰) به ملاوه
دریژه ی به بلاو کورده وه ی رۆژنامه ی (ژیان) دایه وه (۱۳)

سالح قه فتان له پیشه کی ژماره ی یه که می گۆقاری
(زانستی) دا ده لی: ئیستا شوکر له شاره که ماندا دوو
چاپخانه هه یه، پیاو له ته نگانه دا دانامیتن، هه رچه ند ره فیقی
خو م مه طبه عی به له دیه بوو، به لام چونکه ناتوانی له
هه فته یه کدا رۆژنامه ی (ژیان) و مه جه لله که ی منیش له چاپ
بدا، بام دایه وه لای چاپخانه که ی پیره میتردی، چوومه خرزه ت